

І. Г. Улюкаєва,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний
педагогічний університет)

КОНЦЕПЦІЯ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СОФІЇ РУСОВОЇ

Постановка проблеми. Ювілеї видатних педагогів минулого є приводом звернутися до їх педагогічної спадщини, осмислити її, оцінити співзвучність сучасним пошукам освітян і визначити можливість використання в нових умовах. У цьому році виповнюється 160 років з дня народження української громадської діячки, педагога С. Русової. Вона стояла у витоків суспільного дошкільного виховання в нашій країні, була авторкою оригінальної, гуманістичної за своєю сутністю, особистісно-орієнтованої концепції виховання дітей дошкільного віку.

Вивчення педагогічної спадщини С. Русової має не тільки збагатити історико-педагогічну науку уявленнями про досягнення дошкільного виховання на початку ХХ ст., а й є невичерпним джерелом для подальшого розвитку теорії та практики дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поглядів С. Русової на виховання дітей дошкільного віку присвячені дисертаційні роботи О. Коваленко (Пщеврацької), В. Сергєєвої, Г. Міленіної, С. Попиченко. Окремі аспекти педагогічної теорії фундатора вітчизняної дошкільної освіти були розглянуті в численних статтях істориків педагогіки і науковців – фахівців у галузі дошкільної освіти: А. Богуш, З. Борисової, Л. Гураш, І. Зайченко, Є. Коваленко, Н. Калениченко, В. Кузь, Т. Філімонової та ін. Між тим, вивчення педагогічної спадщини С. Русової в галузі дошкільної освіти не втрачає своєї актуальності й потребує подальших історико-педагогічних розвідок.

Мета статті – проаналізувати концепцію дошкільного виховання, розроблену С. Русовою, визначити її співзвучність сучасним теоретико-методичним пошукам освітян.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в дошкільне виховання С. Русова прийшла ще в юнацькі роки, коли разом із сестрою відкрила в Києві один з перших в Україні дитячий садок. З того часу її життя було безпосередньо пов'язане із становленням суспільного дошкільного виховання. Вона була активним членом Фребелівського педагогічного товариства, викладала у Фребелівському педагогічному інституті, писала статті з проблем виховання дітей дошкільного віку. За часів Української Народної Республіки (1917-1919) С. Русова очолювала департамент дошкільного виховання та позашкільної освіти, що входив до складу Міністерства народної освіти УНР. Усі заходи, проведені в ці роки в Україні з розповсюдження суспільного дошкільного виховання та підготовки для нього педагогічних кадрів, були пов'язані з її ім'ям. Крім того, відповідаючи на гостру потребу часу, С. Русова в короткий термін розробила концепцію українського національного дитячого садка, яка була викладена в її книгах: "Дошкільне виховання" (1918), "У дитячому садку" (1919). Ці праці

на той період були чи не єдиними, де була подана цілісна теорія виховання дітей дошкільного віку та організації діяльності дитячих садків. У подальшому, вже в еміграції, вчена продовжила розробку теоретико-методичних засад дошкільного виховання. У Празі вона видала книги “Теорія і практика дошкільного виховання” (1924), “Нові методи дошкільного виховання” (1927).

Зауважимо, що створена С. Русовою концепція, з одного боку, акумулювала в собі напрацювання зарубіжної і вітчизняної теорії та практики виховання дітей дошкільного віку, з іншого, була результатом самостійного творчого пошуку авторки.

Методологічною основою створеної С. Русовою концепції дошкільного виховання стали визначені нею принципи виховання. За її переконанням, виховання в дитячих садках має бути, по-перше, індивідуальним, пристосованим до природи дитини; по-друге, національним; по-третє, відповідати соціально-культурним вимогам часу [3, с. 44].

Першою вимогою “справедливого виховання” С. Русова називала індивідуалізацію. Критикуючи сучасну їй школу, зазначала, що в цій “старій” школі, на всіх її шаблях, ідеальним вважається клас, у якому “всі діти однаковісінкі”. Разом з тим, дослідниця відзначала, що нова педагогіка, яка заявила про себе на повний голос на початку ХХ століття, визнала такий ідеал шкідливим і наполягала на необхідності враховувати індивідуальні особливості дітей.

С. Русова підкреслювала, що індивідуалізація має особливе значення при вихованні та навчанні “малих дітей по дитячих садках”. Вона писала: “Серед цих малих хлопців та дівчаток дуже виразно виявляються різнобарвні духовні постаті, й треба до кожного підходити з тим словом, яке найкраще дійде до душі, захопить думку й викличе самостійну моральну роботу” [4, с. 186].

Поклавши в основу всього виховання принцип урахування індивідуальних особливостей дітей, С. Русова наполягала на необхідності всебічного вивчення вихователями дитини. Як позитивний момент вона відзначала, що в педагогічній науці на початку ХХ століття відбулися значні зміни: педагогіка все більше стала орієнтуватися на дитину, враховувати результати різноманітних досліджень. “Сучасна педагогіка – це експериментальна педагогіка”, – писала С. Русова і вважала, що саме така наука й потрібна практиці [3, с.9]. Але разом з тим, вона зазначала, що кожен вихователь повинен уміти вивчати дитину, володіти різними методами її пізнання. У книжках С. Русової знаходимо цінні рекомендації для вихователів стосовно вивчення дитини в умовах педагогічного процесу дитячого садка.

У книзі “Дошкільне виховання” С. Русова дала досить вичерпну відповідь відносно того, яким повинен бути український дитячий садок. Вона зазначала, що в Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка відповідає національним рисам і самобутності українського народу. Виходячи з цього положення, С. Русова наполягала на тому, щоб виховання в дитячому садку було поставлено у відповідність “до світогляду того народу, з психології тієї нації, з яких

походить дитина”. Національне виховання має відтворювати в молодому поколінні національний ідеал. С. Русова наполягала на тому, щоб кожен вихователь “добре з’ясував для себе сформований протягом віків ідеал народу”, бо саме на нього, за її переконанням, й повинно орієнтуватися виховання [3, с.177].

С. Русова схарактеризувала ментальність українського народу, розкрила найбільш притаманні йому національні риси, а також показала, як національний характер повинен урахуватись у вихованні дітей. На її думку, українців найбільше характеризує працелюбність. Український народ – землероб. І це вимагає того, щоб українські діти стояли якнайближче до природи. Ще одна найхарактерніша риса українського народу – його естетична творчість, що “виявляється і в творах словесних, і в пісні, і в орнаментах, і в будівництві” [3, с. 178]. І тому мистецтво повинно посідати чільне місце в українському дитячому садку.

У праці “У дитячому садку” С. Русова запропонувала таку узагальнюючу характеристику української дитини: “...українська дитина не дуже експансивна, занадто вразлива й часто-густо ховається від інших зі своїми переживаннями”. Софія Федорівна зазначає, що ці особливості вимагають підходити до української дитини з ласкою, привертаючи її до себе повагою, збуджуючи її цікавість. За цих умов “виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулість” [4, с.187].

С. Русова наполягала на тому, щоб навчання й виховання в дитячому садку проходило тільки рідною мовою. Вона писала, що мова є “творчим знаряддям, за допомогою якого виховується думка, серце, слово правди й краси”. Слід згадати, що в Російській імперії заборона використовувати українську мову в освітніх закладах розповсюджувалась і на дитячі садки. За рідне слово в закладах освіти виступали прогресивні діячі української культури, педагоги. Цю позицію в дошкільному вихованні рішуче відстоювала С. Русова. У книзі “У дитячому садку” вона писала: “Коли звичайної нормальної школи не можна собі уявити без рідної мови учнів, то ще більше такій елементарній вимозі підлягає перший, так званий дошкільний ступінь виховання і навчання” [4, с.188].

Проте, С. Русова була переконана, що дитяча установа не стане національною лише тому, що в ній звучатиме рідна мова. Це станеться лише за умов, коли вона буде “скарбницею, до якої зібрані всі скарби національної культури, зразки тої багатівікової народної творчості, в яких найкраще відбулася душа нації”. Легенди, казки, народні пісні, вірші народних поетів – все це, на думку С. Русової, має утворювати національно-етнічну атмосферу, яка повинна панувати в дитячому садку і яка “прив’язує дитину до певного рідного терену” [3, с. 95]. Це дає їй конкретну свідомість того, до якого народу вона належить, поступово розкриває перед нею всі особливі риси її національності.

Вчена значну увагу приділяла розвитку творчих здібностей дитини. Творчі сили її в українському дитячому садку мають бути збуджені саме національним матеріалом, таким, який у тій чи іншій місцевості більш поширений – глина, дерево, декоративний розпис, вишивання різних видів.

С. Русова дійшла до висновку, що саме національне виховання,

національна школа й дитячий садок мають відіграти вирішальну роль в оновленні, відродженні душі народу. Але, за її переконанням, національне виховання не означає національної обмеженості або егоїзму. Вона вважала, що через пошану й любов до свого народу формується пошана до інших народів, до всього людства, й наголошувала на тому, що, “люблячи свій народ, дитина повинна визнавати добрі риси і права на пошану за іншими народами” [3, с. 118].

Визначені С. Русовою загальні принципи дошкільного виховання не втратили свого значення й сьогодні. Але, як зауважувала сама фундаторка вітчизняного дошкільного виховання, воно має відповідати соціально-культурним вимогам часу. Реалії початку ХХ століття значно відрізняються від сьогодення. Україна з аграрною економікою, де більшість населення мешкала в селі, стала досить урбаністичною, індустріальною державою з високим рівнем інтегрованості у світове співтовариство. Саме тому намагатися калькувати ту картину дитячого садка, яку вона створила на сторінках своїх праць, сьогодні не є доцільним.

С. Русова визначила зміст роботи дитячого садка і, перш за все, зміст навчання дітей. Софія Федорівна стверджувала, що початкове навчання дітей повинно ґрунтуватися на цікавості дітей, яку вона вважала природним інстинктом. Вчена застерігала проти повторення помилки, яка мала місце в школі, коли при створенні програм, визначенні змісту навчання не враховувався інтерес дітей. Це, за її словами, призводило до того, що «за достатньо нетривалий час шкільного навчання дитяча цікавість знижувалась, зникала, її наступала повна індиферентність до того, чому так штучно вчила школа, і всі живі інтереси дитина задовольняла поза школою» [4, с.189].

У роботі “У дитячому садку” С. Русова запропонувала програму тих знань, що необхідно дати дітям. Вона вважала, що програма має будуватися за сезонним принципом. Для кожної пори року С. Русова запропонувала зміст навчання, різних видів діяльності (ігри, праці та ін.), надала конкретні методичні рекомендації. Вона радила найбільше використовувати практичні методи навчання: водити дітей на екскурсії, організовувати працю дітей на природі, збирати колекції, проводити досліди, експерименти (пророщувати насіння, розводити мальків риб та ін.). Спостереження дітей вона рекомендувала доповнювати читанням або переказом оповідань, які збагачують дитячі враження, розширювали їх знання про природні явища. Між іншим, вчена запропонувала перелік літературних творів для дітей, а також дала цінні поради стосовно відбору літератури для малечі.

Однією з форм організації навчання в дитячому садку С. Русова вважала предметні лекції (заняття). Проте, за її переконанням, їх проведення не може бути систематичним, а тривалість перевищувати 25-30 хвилин. Головне завдання предметних лекцій – “розвиток мови дитини, вироблення логічної думки, послідовного шляху мислення” [5, с.108]. Матеріалом для них мали бути об’єкти живої і неживої природи. Лекції повинні були також мати продовження в повсякденному житті дітей, різних видах діяльності.

С. Русова вважала, і цієї думки тримався багато хто з педагогів, що в дитячому садку не може бути сталої, заздалегідь складеної програми. Вона може бути лише приблизною, а педагог, орієнтуючись на неї, повинен виходити, перш за все, з інтересів, зацікавленості дітей. Заперечуючи необхідність детального планування й обов'язкового додержання плану, С. Русова пише: "Цікавість дітей перебігає з одного предмета на інший, і треба йти за ними, а не вести їх за собою, за тією чи іншою програмою" [5, с.107].

Важливе місце в дитячому садку повинні займати, на думку С. Русової, дитяча гра, праця, ліплення, малювання, спів, гімнастика тощо. Вона визначила педагогічну цінність кожного з цих видів діяльності і подала рекомендації стосовно їх організації. У цих рекомендаціях червоною ниткою проходить упевненість С. Русової в необхідності надання дітям свободи для самовираження. Так, відносно малювання вона пише, що "малюнок дитини повинен бути вільним, бо це є її графічною мовою". Завдання вихователя – "розширити засоби малювання у маленького художника, його враження". Дитина повинна бачити власними очима, а не очима вихователя, відображати свої враження, почуття, думки, а не перемальовувати шаблони. С. Русова також вважала, що вихователь повинен вчити дитину "самій дивитись", а не показувати їй, питати дитину про її враження, а не нав'язувати їй свої оцінки, естетичних смаків [5, с.126].

С. Русова також приділила велику увагу й моральному вихованню дітей дошкільного віку. Стосовно умов здійснення морального виховання вона писала, що дитина повинна знаходитися в атмосфері любові, розуміння. "Ніколи не вживайте кари або погрози, а головне, любіть дитину, і заслужите її любов", – з такими словами звертається С. Русова до всіх, хто має справу з вихованням дітей. С. Русова не ідеалізує дитину (як, наприклад, Ж.-Ж. Руссо). Вона зазначає, що й серед дітей дошкільного віку можна спостерігати "цілу галерею шкідливих якостей і нахилів". Але до кожної дитини вихователь повинен підходити з ласкою, зі щирим бажанням її зрозуміти й допомогти [5, с. 67].

С. Русова вказувала на те, що мотиви чи причини одного й того ж негативного вчинку можуть бути різними і вимагають різного виховного впливу. Вона також зазначала, що шкідливі якості або негативна поведінка дітей дуже часто є наслідком таких причин, як хвороба дитини, її фізичний стан, чого вихователі і батьки, як правило, не враховують.

Софія Федорівна була прихильницею попереджуючої педагогіки: навколо дитини необхідно створити таку атмосферу, в якій би ніщо не сприяло появі в неї негативних рис і де б гасилися природні негативні інстинкти.

Значну увагу С. Русова приділяла вихованню суспільності в дітей. Заперечуючи авторитаризм педагога, використання ним покарань для наведення порядку, С. Русова, між іншим, вважала, що повинні бути обмеження "анархічному свавіллю дитини", але вони мають бути зроблені самим дитячим осередком: "Воно одне може природно поставити моральні межі задля індивідуальної свободи" [5, с.38].

Зазначимо, що в організації дитячого життя С. Русова була прихильницею вільного виховання. Її погляди дуже співзвучні системі М. Монтесорі. У книзі “У дитячому садку” вона писала: “Усе виховання в дитячому садку має один певний ґрунт – воля, з’єднана з шануванням кожної особи й кожної праці. Поки граються діти, хай скакають, бігають, кричать досхочу, настільки, наскільки це не шкодить нікому. Не треба силувати дітей ані до гри, ані до роботи, але треба вести й те й друге так цікаво, щоб діти захоплювалися ними, раділи однаково широко” [4, с.192].

У здійсненні морального виховання С. Русова вважала за необхідне формувати в дітей розуміння моральних категорій, вміння самостійно оцінювати відповідні життєві ситуації і діяти, керуючись своїми уявленнями. “Весь сенс моральної індивідуальності полягає в тому, щоб дитина самостійно розуміла правду і неправду і не давала себе збити з правдивого шляху ані власним емоціям, ані якимсь зовнішнім впливам”, – писала С. Русова[5, с.67].

У своїх працях С. Русова значну увагу приділяла питанням релігійного виховання. Вона з психолого-педагогічних позицій обґрунтувала значення релігії для дитини, визначила зміст релігійного виховання й особливості його здійснення в дошкільному віці.

С. Русова вважала, що релігійність є однією з природних властивостей дітей і навіть наполягала на існуванні в них “релігійного інстинкту”, який за певних умов може або розвинути, або зникнути. Для українських дітей, на її думку, релігійне виховання має особливе значення, оскільки однією з національних рис українського народу є релігійність. Все це, як підсумовує С. Русова, “зобов’язує нас у вихованні дітей дошкільного віку не зрікатися релігійності і не нехтувати ним” [5, с.40].

С. Русова вважала, що релігійність тісно пов’язана з моральністю і є одним із джерел морального виховання. Вона писала, що дитина тягнеться до ідеального, ідеалу, яким для неї стає Бог як взірць моральності, носій найкращих людських якостей.

Вказавши на те, що кожна релігія має свої культові обряди, С. Русова зазначала, що в українців вони тісно пов’язані з національною етнографією і саме тому “як явище творчої думки рідного народу” повинні мати певне місце у вихованні дітей. Вона підкреслювала, що на дітей найбільше враження роблять ті обряди, які відбуваються поза стінами церкви: “Так ми сміливо скажемо, що ніяка церковна справа не справить такого враження, як служба на дворі на свято Маковія або на Спас, коли святять воду, овочі, квіти, мак і несуться співи під високі блакитне небо” [5, с.41].

Важливим позитивним моментом є участь дітей в обрядах, що мають релігійно-етнографічний характер. С. Русова вважала, що вони сприяють єднанню дитини з іншими людьми, формуванню в неї суспільності і взагалі є “гарним ґрунтом для розвитку в дитині прив’язаності до того народу, з якого дитина вийшла”. Крім того, релігійні свята, що проводяться “за архаїчно-народними звичаями”, дають дитині глибокі, прекрасні переживання й “залишають на все життя етичне і естетичне враження” [5, с.41]. С. Русова зазначала, що в почуттях дітей від свят об’єднується й ідеально-релігійне, й національне-патріотичне, й естетичне.

С. Русова застерігала, що в прилученні дітей до релігії не може бути “жодних катехізисів або богослужебних пояснень” й наполягала на необхідності відкинути “всякий догматизм, всякий примусовий культ”. Стосовно молитви вона зазначала, що якщо в дитини є бажання помолитися, то вона має помолитися так, як вона хоче, сама знаходячи для цього слова.

Але слова С. Русової про шляхи задоволення релігійного інстинкту, настрою дітей головним чином стосуються виховання дитини в сім'ї. За її переконанням, релігійне виховання – це справа сім'ї, і в цьому з неї не можливо не погодитись. Стосовно дитячого садка С. Русова вважала, що у його житті повинні мати певне місце народно-релігійні свята, але “усе мусить бути в садку вільно, помалу, не насилуючи душі дитини, а тільки відповідати на ті або інші вимоги її” [5, с.42].

Вислови С. Русової щодо релігійного виховання мають велике значення, враховуючи сьогоденний інтерес до цієї проблеми в суспільстві. Вони повертають до традиції прилучення дитини до релігійного, що складалася в народі протягом століть, і разом з тим, можуть попередити помилки в цій сфері.

Слід зазначити, що кожна проблема виховання дітей дошкільного віку як складові її виховної теорії розглянута С. Русовою на тлі ґрунтовного огляду тогочасних вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень, європейського педагогічного досвіду, з якими вона була добре знайома.

С. Русова вважала, що реалізація завдань виховання дітей дошкільного віку всіляко залежить від професійної підготовки й особистісних якостей педагогів. За її переконанням, вихователь має бути людиною “надзвичайної моральної краси”, “апостолом Правди і Науки”, “реформатором майбутнього життя України” [5, с. 68].

Висновки. С. Русова створила глибоко гуманістичну, оригінальну концепцію виховання дітей дошкільного віку. За своїм науково-методичним рівнем ця концепція відповідала рівню найбільш передових теорій дошкільного виховання того часу. Сьгодні, в період активного пошуку шляхів модернізації дошкільної освіти, педагогічна спадщина С. Русової представляє великий інтерес для сучасних освітян й може бути в пригоді для вирішення різноманітних проблем виховання найменших громадян нашої країни.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Дослідити використання педагогічної спадщини С. Русової в подальші періоди вітчизняної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попиченко С.С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки / С. С. Попиченко. – Умань, 1998. – 206 с.
2. Пшеврацька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка / О. В. Пшеврацька. – К., 2002. – 185 с.
3. Русова С. Дошкільне виховання / С. Русова // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34–184.
4. Русова С. У дитячому садку / С. Русова // Вибрані твори. – Львів : Просвіта, 1996. – С. 185–202.
5. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова // Вибрані твори. – К. :

Освіта, 1993. – 127 с.

6. Сергеева В. Ф. Проблемы дошкольного воспитания в педагогической спадщині С. Русовой : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки / В. Ф. Сергеева. – К., 1997. – 209 с.

7. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посіб. / І. Г. Улюкаєва – Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2011. – 238 с.

8. Якименко С. І. Педагогічні ідеї Софії Русової та Марії Монтесорі: порівняльний аналіз/ С. І. Якименко, Г. С. Міленіна. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2015. – 296 с.

Анотація

У статті проаналізовано концепцію дошкільного виховання, розроблену С. Русовою. Автор дійшла висновку, що сьогодні, в умовах активного пошуку шляхів модернізації дошкільної освіти, педагогічна спадщина С. Русової може бути в пригоді як науковцям, так і педагогам-практикам.

Ключові слова: концепція дошкільного виховання, дошкільне виховання, дитячий садок, національне виховання.

Аннотация

В статье дан анализ концепции дошкольного воспитания, разработанной С. Русовой. Автор пришла к выводу, что в современных условиях активного поиска путей модернизации дошкольного образования, педагогическое наследие С. Русовой представляет интерес как для ученых, так и педагогов-практиков.

Ключевые слова: концепция дошкольного воспитания, дошкольное воспитание, детский сад, национальное воспитание.

Summary

In the article the concept of preschool education, developed by S. Rusova in the early twentieth century is analyze; its consonance with modern theoretical and methodical educators' searches is determined. It is noted that the study of S. Rusova's educational heritage not only enriches the historical and scientific understanding of the educational achievements of preschool education in the early twentieth century but is also an inexhaustible source for the further development of the theory and practice of preschool education.

Key words: concept of national preschool education, preschool education, kindergartens, national education.

УДК: 37.047:004.031.42

Ю. С. Устименко,

аспірант

(ПВНЗ "Дніпропетровський університет
імені Альфреда Нобеля")

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СТОМАТОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Постановка проблеми. В Концепції реформування стоматологічної служби України зазначено, що аналіз її сучасного стану та перспектив розвитку свідчить про необхідність кардинальної реорганізації [2]. Тому підготовка майбутнього стоматолога, становлення його професійної компетентності, забезпечення конкурентоздатності у сфері надання медичних послуг стає одним із стратегічних напрямів діяльності вищої школи. На сьогодні роботодавці диктують основні вимоги до фахової підготовки майбутніх стоматологів, роль яких перестає бути суто професійною. Дійсно, звичне явлення про діяльність лікаря-стоматолога як